

*УЛІГАНЕЦЬ С.І.
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ІНТЕРАКТИВНИЙ КОМП'ЮТЕРНИЙ АНАЛІЗ ОСНОВНИХ НАПРЯМКІВ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ГАЛУЗІ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ГЕОГРАФІЇ ТА ТУРИЗМОЗНАВСТВА

Вступ. Складний і різноманітний характер туризму як соціального явища обумовлює той інтерес, що він викликає серед представників багатьох наук - природничих, суспільних, технічних. Туризм є об'єктом дослідження географії та економіки, медицини, психології та соціології, права та політології, інженерно-технічних наук і архітектури, історії та культурології. Але жодна наука не в змозі вичерпно відповісти на всі питання,

пов'язані з розвитком туризму. Сучасний туризм являє собою широку суспільно-економічну систему з багатьма елементами, що знаходяться в динамічній взаємодії між собою та з іншими системами. Тому комплексне вивчення туризму сьогодні є інтердисциплінарним, що в майбутньому може виділитися в окрему наукову галузь.

Постановка проблеми. Для з'ясування об'єктивної картини актуальності наукових досліджень у галузі рекреаційної географії та туризмознавства здійснений інтерактивний комп'ютерний аналіз електронних каталогів провідних наукових бібліотек України. Всього опрацьовано 14321 наукове джерело, що було видано за період з 1960 по 2007, з них 1024 обрано для анотаційного аналізу за темою дослідження. В результаті аналізу з'ясовано, що за останні 5 років спостерігається інтенсивне зростання кількості наукових публікацій присвячених соціально-економічним аспектам розвитку туристської галузі - 77,9 % всіх публікацій. Розгорнутий аналіз публікацій конструктивно-географічного спрямування дозволив виділити блок наукових робіт, об'єднаних трьома основними напрямками досліджень: туризмологічним, рекреаційно-географічним та природно-географічним (рис.1. 1).

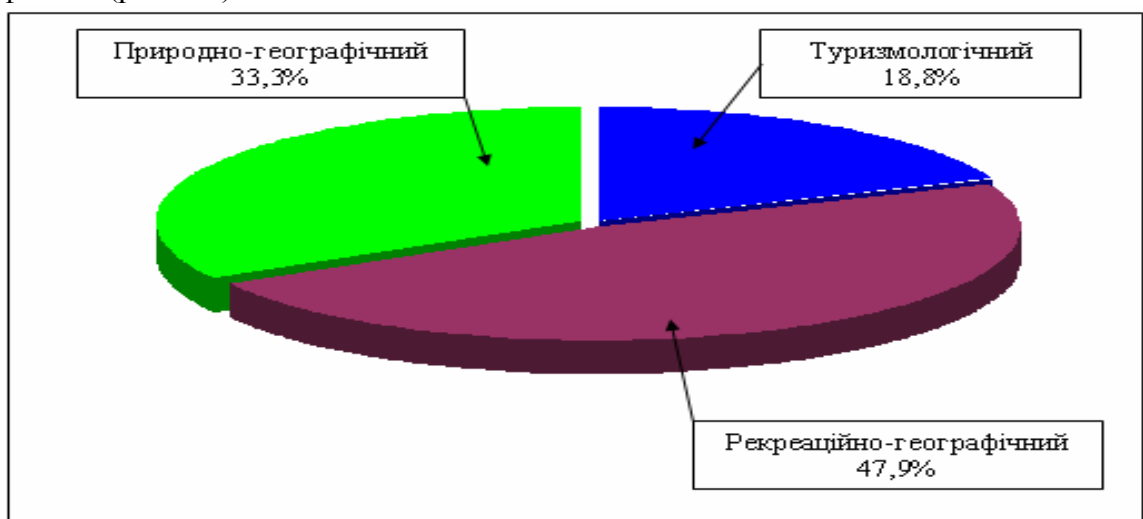

Рис.1. 1. Основні напрями дослідження

Виклад основного матеріалу. Подальший аналіз наукових публікацій дозволяє виділити основну тематику наукових робіт з визначених напрямків (рис.1.2).

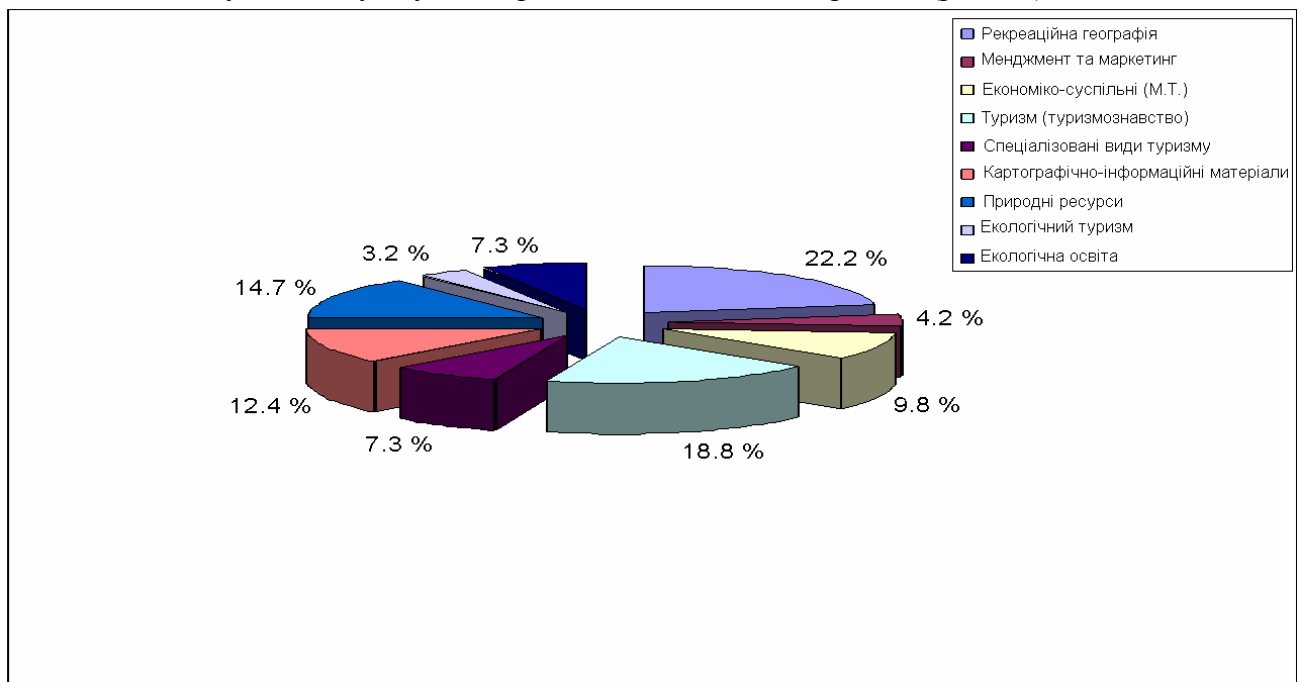

Рис.1. 2. Основна тематика публікацій

Найбільше значення мають роботи з рекреаційної географії (22 % всіх публікацій), які, зокрема, заклали теоретико-методологічні засади інтенсивного розвитку туризмологічного напрямку. Вагомий внесок у розвиток теоретичних та методичних положень рекреаційної географії та туризму здійснили В.С. Преображенський (1975, 1988), Ю.А. Веденін (1982), М.С. Мироненко, І.Т. Твердохлебов (1981), І.В. Зорін, В.А. Квартальнов (1999, 2000), І.І. Пірожник (1985), Л.О. Багрова, П.Д. Подгородецкий (1982), О.О. Бейдик (1991, 1993, 2001, 2004), Д.В. Ніколаєнко (1998, 2001), І.В. Смаль (2000, 2001, 2004, 2006) - та ін. Рекреаційна географія розвивається на чіткій теоретико-методологічній основі – концепції територіальної рекреаційної системи, що обумовлює прискіпливу увагу дослідників до вивчення її будови закономірностей функціонування, формування, динаміки, розміщення та властивостей.

У загальному випадку термін рекреація (від лат. – *recreari* – “відновлювати сили”, “відпочинок”) розуміється як відновлення духовних і фізичних сил людини [1]. Рекреація – це також раціональне використання вільного часу, зміна подій, оздоровлення та лікування населення. Вона характеризує не тільки процес і заходи щодо відновлення сил людини, але й той простір, де це відбувається.

Предметом рекреаційної географії є вивчення територіальних рекреаційних систем [2]. Об’єктом рекреаційної географії є територія яка має стати найперспективнішою в еколого-природничому плані. У цьому відношенні дуже показовим є вислів Б.Б. Родомана: “Завдання географів полягає в тому, щоб поряд з іншими спеціалістами розробляти методику виявлення, оцінки і картографування рекреаційних ресурсів, давати рекомендації щодо раціонального використання території, охорони природи та краси ландшафту для рекреації, а також шляхом теоретичних пошуків будувати типові моделі районів відпочинку і розробляти основні поняття, правила та зони рекреаційної географії”[3]

Проведений аналіз дозволяє визначити основні етапи розвитку рекреаційної географії. Так, наприкінці 1960 – на початку 1970 - х років рекреаційна географія починає формуватися як окрема галузь географічної науки. Спочатку розроблялись гіпотези, які перевірялись традиційними географічними методами, зокрема експедиційними. Такий підхід до вивчення об’єкту туризму та рекреації був пов’язаний з появою поняття про конструктивний характер сучасної географії [4, 5, 6], а також поширення ідеї про можливість використання системного підходу при вирішенні складних географічних завдань. Основними результатами цього періоду є підвищення інтересу до наукового вивчення проблем туризму, створення системи рекреаційного проектування, початок формування професійно кваліфікованої структури та системи безперервної підготовки кадрів туристичної сфери.

У колишньому Радянському Союзі провідними науковими закладами, що вели рекреаційну тематику були Інститут географії АН СРСР на чолі з академіком І.П. Герасимовим, а саме відділи фізичної географії (завідувач В.С. Преображенський) та відділ економічної географії (завідувач А.А. Мінц), а також географічний факультет Московського державного університету імені М.В. Ломоносова. Ведуться теоретико-методологічні та методичні роботи із рекреаційної тематики, виходять спеціальні монографії та збірники, які знайомили широке коло науковців із цією проблематикою. У цих роботах розглядалися теоретичні, методологічні, регіональні питання туризму, загальні методологічні й регіональні питання організації відпочинку і лікування були представлені в монографії, географічним аспектам відпочинку на природі. Таким чином, до середини 80-х років рекреаційну географію можна розглядати як до предметний етап розвитку географії, тобто “науку навколо та біля відпочинку”[7, 8, 9].

Поступово з’являються проектні розробки, пов’язані з плануванням місць лікування і відпочинку, що розроблялися, зокрема, Ленінградським та Київським науково-дослідними інститутами проблем містобудування. Цей напрям представлений багатьма працями з планування окремих рекреаційних місцевостей, а також цілою низкою методологічних, нормативних та інших праць [10, 11, 12].

Рекреаційна географія 80-90 х рр. ХХ ст. орієнтована значною мірою на подальший

розвиток теоретичної та методологічної бази – виявлення закономірностей формування, динаміки, структури рекреаційних систем, їх територіальної інтеграції тощо.

З кінця 90 х рр..XX ст предмет рекреаційної географії змінюється в залежності від зміни об'єкта в різних соціокультурних системах, тобто виявлення просторових закономірностей розміщення рекреаційних об'єктів і особливостей поведінки людей у процесі рекреаційної діяльності, тобто певний фон рекреаційної діяльності (матеріальні предмети, системи, процеси та явища), що активізуються під впливом певних факторів, але не мають самостійного значення, а суб'єктами рекреації є люди, що проводять рекреаційну діяльність у відповідності із стандартами, що діють у межах певного соціокультурного утворення [13, 14, 15, 16, 17].

Теоретичним та методичним питанням в галузі туризму (туризмології, туризмознавства, теорії та методики туристської діяльності) присвячено 18,7 % публікацій. Звернемо увагу на вагомій теоретичні розробки М.П. Крачило (1991, 1992, 1994, 2004), Т.Г. Сокол (1999, 2006), Я.Б. Олійника, А.В. Степаненка (2004, 2005), Л.А. Басюка (2005), В.К. Бабарицька, О.О. Любіцева (1998, 2007). Особливу увагу в своїх роботах вони звертають на основні методологічні й методичні питання географії туризму, а також показують місце туристичного господарства в суспільстві, його зв'язки з іншими галузями народного господарства.

Популярні, науково-популярні та довідкові видання складають 12,3 % всіх публікацій. Через інтенсифікацію розвитку з міжнародного та внутрішнього туризму в останній період з'являються багато путівників, енциклопедій та словників. Вони містять інформацію про туристські центри, туристську інфраструктуру, найцікавіші туристські маршрути тощо.

Одним із перших видань з рекреації та туризму був енциклопедичний словник "Курорти" (1983). Це видання присвячено з курортам СРСР та зарубіжних країн, питанням організації курортної справи і проблемами курортології. Також була видана "Енциклопедія туриста" (1993), яка містить 3000 статей, присвячених основним видам туризму, туристичним установам та організаціям, питанням екскурсійної справи, охорони природи та історії туризму.

Із загальної кількості публікацій в галузі туризму та рекреації виокремлюється напрямок, що присвячений дослідженню їх ресурсної основи – 14,7 %. Це роботи М.Д. Долішнього (1984, 1991), С.А. Генсирюка (26), В.І. Павлова, Л.М. Черчика (1998), П.В. Жукова, В.С. Кравціва (1993), В.Ф. Данильчука (1967), В. Євдокіменка (1996), В.І. Мацоли (1996, 1997), В.П. Руденка (1993, 2000), О.О. Бейдика (2001) та інші. Ці роботи розкривали оцінку рекреаційних ресурсів, основні потреби людини і суспільства в цілому, а також надавали їх територіальну локалізацію, що обумовлюють наявність цих ресурсів.

Дослідженням теорії міжнародного туризму присвячено 9,8 % публікацій. Це роботи П.Т. Олдака (1970), В.І. Азара (1972), А.Ю. Александрова (1998), А.Х. Абукова (1978), О.О. Любіцевої (2001,2002,2003), В.К. Бабарицької (1997, 1998, 2004), В. Новікова, Ю. Корягіна (1992), С. Легорієва, К. Лайл, Д. Хьюза, Р. Хебіба (1994), Д. Ніколаєнко (1998), які у своїх дослідженнях розглядали категорії економіки іноземного туризму, суспільні потреби, попит і пропозиції туристських послуг; звертали увагу на напрямки вдосконалення економіки й організації підприємств сфери туризму, на вивчення попиту з боку іноземних туристів, на проблеми ціноутворення на туристичні послуги. Вперше в радянській науковій літературі була здійснена спроба визначити рекреаційні ресурси окремих регіонів країни, розглянуто передумови виникнення і розвитку міжнародного туризму, показано зростання значення туризму в економіці зарубіжних країн.

Значну увагу слід звернути на методичні основи організації спортивно-оздоровчого туризму. Цьому питанню присвячено 7% публікацій Треба відзначити, насамперед авторів, які розробляли тематику окремих видів спортивного туризму. Зокрема, роботи М.Д. Зубалія (1977, 1984) про пішохідний туризм, Т.І. Лукоянова (1978, 1979, 2003) про зимові спортивні походи та В.Н. Григор'єва (1960, 1990) про водний туризм, В.М. Дублянського (1973) про спелеотуризм, В.Д. Дехтяра (2003) тощо загальних спортивно-оздоровчого туризму. В

роботах цих авторів розглядається методика, підготовка технологія і техніка підходів, тактика їх організації і проведення, спорядження, особливості харчування, долання перешкод тощо.

Звернемо увагу на екологізацію туристської галузі і появу інноваційного напрямку – екотуризму, яким присвячено 3,1% публікацій. Найбільш вагомими роботами у цьому напрямку є дослідження О.О. Бейдика (1997), М.Б. Біржакова (2002), О.Ю. Дмитрука (2001, 2002, 2005), О.О. Любіцевої (2004), І.В. Смалья, В.В. Смалья (2000, 2001), О.О. Мотузенко, О.В. Аріон (1999, 2000) але єдиного визначення екологічного туризму й досі немає, кожен автор трактує це поняття по своєму, але у переважній більшості визначень не враховуються інтереси місцевого населення, мало уваги приділяється збереженню екосистеми. Неоднозначність терміну не дозволяє отримати точні статистичні дані про розвиток екологічного туризму.

В останні роки особлива увага звернена на екотуристський потенціал та специфічні риси екотуристського продукту. Основною умовою відпочинку виступає природа, а відпочиваючий є споживачем наданих природою благ. Екологічний туризм має реальні та вечерпні ресурси, він покликаний сформувувати суспільну свідомість щодо охорони та раціонального використання природних багатств.

Отже, в наш час актуальним є розробка екотуристських продуктів: послуг та товарів. Серед них на перше місце слід поставити розробку екологічних стежок та маршрутів з відповідним інформаційним забезпеченням (в санаторіях – теренкури, пішохідні туристські маршрути вихідного дня).

Питанням екологічного виховання та екологічної освіти засобами туризму присвячено 7,3% публікацій. Відзначимо роботи М.Ф. Бойко (2001), О.Ю. Дмитрук (2001, 2004), О.В. Аріон, О.О. Мотузенко (1999, 2000), С.П. Фокін (2001), метою яких є формування екологічної свідомості різних вікових категорій населення, що в систематизованому вигляді відображає різноманітні сторони єдності світу, закономірності діалектичної єдності суспільства та природи, певних знань та практичних навичок раціонального природокористування.

Отже, головним завданням розвитку екотуризму має стати формування екологічної свідомості туриста. Екологічна свідомість людини не формується засобами переконаннями, вона виховується змалечку. Головне, на наш погляд, сьогодні при орієнтації на сталий розвиток та ноосферне мислення – це екологічна освіта та екологічне виховання в школі та інституті.

Тематиці екологічного виховання і освіти присвячується все більше науково-практичних конференцій від всеукраїнських (“Екологічна освіта та виховання: досвід і перспективи” 2000 р”, 5 – а Пан-Європейська конференція міністрів “Довкілля для Європи 2004”), до місцевих (Екологічні стежки Придніпров’я організована Миським палацом дітей та юнацтва та дитячою суспільною еколого-оздоровчою організацією “Горицвіт”). Пропонуються різноманітні заходи – екологічні зльоти, табори, фестивалі, екскурсії на природу, що дають можливість показати деталі цілісного взаємозв’язку предметів і явищ навколишнього світу, екологічні стежки для учнів та студентів, тощо. Екологічна діяльність дітей може бути активна – в цьому разі діяльність спрямована на ліквідацію антропогенного впливу на природу, і пасивна, – коли формування екологічної культури через проведення бесід, вечорів, конференцій, вивчення документів про охорону природи. Отже, туристи мають усвідомити той тиск на довкілля, що його справляють туризм і подорожі, а також свою власну відповідальність у цьому відношенні.

У 1980 – 1990 -х роках постало питання, що неможливо вирішувати завдання інтенсифікації та збільшення якості туристського обслуговування у рамках існуючої системи ведення господарства, необхідно широко використовувати у цій галузі економічні методи. Завдяки цьому в 90 – х роках з’являються нові тенденції розвитку туристського господарства в умовах економічних реформ, зокрема, що стосується зміни структури рекреаційних потреб, початку сегментації туристського ринку; переходу до багатокладного туристського господарства на базі активного розвитку малих та середніх підприємств; орієнтація на використання природних ресурсів та культурної спадщини на основі економічних засад тощо

Питанням менеджменту та маркетингу туризму присвячено 4,1 % публікацій. В центрі уваги стає вивчення попиту туристичних послуг та покращення обслуговування туристів. До таких досліджень відносяться роботи О.О.Любіцевої (2002), В.К. Бабарицької (2004), Н.І. Кабушкіна (2004), Ф. Котляра, Дж. Боуена, Дж. Мейкенза (1998). В роботах цих авторів значна увага приділяється структурі туристського продукту, показані технології маркетингової діяльності туристських підприємств, вказано на структуру обліку затрат в сфері туризму, показано роль туризму в теорії торгового виробництва та грошей.

Висновки. Отже, аналіз основних напрямків наукових досліджень в галузі рекреаційної географії та туризму, виконаний на основі анотаційного аналізу 1024 наукових джерел за період з 1960 по 2007, показав що за останні 5 років в наукових дослідженнях більша увага приділяється соціально-економічним аспектам розвитку туристської галузі. Розгорнутий аналіз публікацій дозволив виділити три напрями досліджень: туризмологічний, рекреаційно-географічний, природно-географічний.

В той же час, значна кількість досліджень, базується на теоретико – методологічній основі рекреаційної географії як самостійної галузі географічної науки, базовою концепцією якої є поняття про територіальні рекреаційні системи. Але з розвитком туристсько-рекреаційної діяльності і зміною соціокультурних запитів населення предмет рекреаційної географії зазнає певних змін. Практика вимагає виявлення просторових закономірностей розміщення рекреаційних об'єктів і особливостей поведінки людей у процесі рекреаційної діяльності. Анотаційний же аналіз показав, що конструктивно-географічний напрям в рекреаційних дослідженнях розвинений недостатньо.

Література

1. Теоретические основы рекреационной географии / Под ред В.С.Преображенского. - М.: Наука, 1975. – 245с.
2. Веденин Ю.А. Динамика территориальных рекреационных систем. – М.: Наука, 1982. – 190с.
3. Родоман Б.Б. Географические проблемы отдыха и туризма // Территориальные системы производственных сил. – М., 1971. – С. 31 – 71 Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. - К.: ВД “К – М. Академія”; Чернівці: Зелена Буковина, 1999. – 568 с.
4. Герасимов И.П. Советская конструктивная география . - М.: Наука, 1976. – 207 с.
5. Петлін В.М. Конструктивна географія – проблеми та перспективи / Україна: географічні проблеми сталого розвитку. Зб. наук. праць. В 4-х т. – Т. 2 . - К.: ВГЛ Обрії, 2004. - С.3 - 5.
6. Петлін В.М. Конструктивне ландшафтознавство. – Львів.: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 357 с.
7. Дончева А.В., Казаков Л.К., Калуцков В.Н., Чижова В.П. Устойчивость природных комплексов и антропогенные нагрузки // Рекреация и охрана природы. – Тарту, 1981. – С. 90 – 94.
8. Ена А.В. Методика оценки природных комплексов Крыма в научных и природных целях //Проблемы географии Крыма. – Симферополь, 1971. С.34 -38.
9. Чижова В.П. Рекреационные нагрузки в зонах отдыха. – М.: Лесная промышленность. 1977. – 49 с.
10. Методические рекомендации по архитектурно-планировочной организации природных парков УССР /Под ред. Е.Е. Ключниченко – К.: Изд-во КиевНИИП градостроительства, 1978. – 92 с.
11. Районная планировка курортных местностей. Методические указания. – К.: Изд-во КиевНИИП градостроительства, 1969. – 133 с.
12. Хромов Ю.Б. Планировочная организация зон отдыха в городах и групповых системах расселения. Л.: Стройиздат. Ленингр. Отд-ние, 1976. -330 с.

13. Гетьман В.І. Курортно-рекреаційні системи Українських карпат // Укр. геогр. журнал. – 1999, № 3. – С. 34-37. 14. Кусков А.С., Голубева В.Л., Одинцова Т.Н. Рекреационная география. – М.: Флинта, 2005. – 496с.

15. Мазур Ф.Ф. Соціально-економічні умови розвитку рекреаційної індустрії (на прикладі Карпатського регіону). – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 96с.

16. Стафійчук В.І. Рекреалогія. – К.: Альтерпрес, 2006. – 264с.

17. Яковенко И.М. Рекреационное природопользование: методология и методика исследований. – Смф.: Таврия, 2003. – 336 с.

Надійшла до редакції 30.05.08 р.